

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

КАРПОВ Віктор Васильович

УДК 7.045(477):930.1

**ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ
ТА ЇЇ РОЗВИТОК В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

Спеціальність **07.00.01** – історія України

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук**

Переяслав-Хмельницький – **2015**

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Литвин Сергій Харитонович,
Національна академія керівних кадрів культури
і мистецтва, проректор з наукової роботи
та міжнародної діяльності.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, старший науковий
співробітник **Гречило Андрій Богданович**,
Інститут української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського НАН України,
провідний науковий співробітник;

доктор історичних наук, професор
Кульчицький Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України 20 – 30-х рр. ХХ ст.;

доктор історичних наук, професор
Шевчук Василь Петрович,
Національний університет оборони України
імені Черняхівського, головний науковий
співробітник Науково-дослідного центру військової
історії.

Захист відбудеться «27» листопада 2015 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01 у Державному вищому навчальному закладі «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за адресою: 08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, конференц-зала В.О.Сухомлинського.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30).

Автореферат розісланий 26 жовтня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Ф.Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У широкому розумінні символіка є умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей через конкретні властиві їм вияви – символи. Символіка вивчає історію походження, функціонування й використання різновидів символів, які є концентрованою формою відбиття і фіксації наукових, релігійних та інших знань людини за допомогою стилізованого зображення.

В історичній науці утвердилася думка, що символіка у тому чи іншому вигляді постає, власне, з появою стабільних суспільних груп. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати положення воєнних старшин у військовій організації. В основі символіки Київської Русі є зміцнення державної влади та її інститутів посередництвом особистих князівських символів. Символами влади козацької військової старшини були клейноди. Після того, як перервалася традиція своєрідної символіки козацького війська, довгий час в Україні, що перебувала у складі Російської імперії, питання про національну символіку не порушувалося. Потреба у відродженні української символіки виникла тільки в ході національно-визвольної революції 1917 - 1918 років. У період панування в Україні радянської влади, власне за національним характером українська символіка загалом, та військова зокрема, не розвивалися і була позбавлена національного колориту.

З початком формування української державності наприкінці ХХ століття погляди провідних політичних та громадських діячів у питанні впровадження державних символів базувалися на історичних традиціях. Саме жовто-блакитні кольори прапору та герб князя часів Київської Русі Володимира Великого – Тризуб – у свідомості українського народу ототожнюються з існуванням держави. Новітня історія України доводить важливість військових атрибутів у мобілізації населення до збройного захисту держави.

Актуальність такого дослідження зумовлюється низкою факторів:

1) Утворення незалежної держави Україна потребувало символічного означення державотворчого процесу та утвердження у суспільстві державницьких символів, як ідеологічної основи цього процесу. З огляду на це актуальною проблемою є відсутність правового врегулювання проблеми функціонування державних символів та виявлення і дослідження протиріч у зв'язку з цим.

2) В умовах формування українського громадянського суспільства проблема пошуку історичних витоків української військової символіки та її розвитку в незалежній Україні набуває неабиякої актуальності, оскільки аналіз історичних підвалин, змісту символіки дозволить вийти на якісно новий рівень знань з історії культури, фалеристики, вексилології, уніформістики, геральдики та інших спеціальних історичних дисциплін.

3) Важливість запропонованої наукової розробки пояснюється також тим, що відтворення основних процесів використання символіки сприятиме реконструкції історії становлення та історичного розвитку державної та військової символіки України, утвердження символіки Збройних Сил України та інших військових формувань та з'ясуванню ступеня впливу символіки на духовну культуру українського народу.

4) Дослідження символіки Збройних сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Служби безпеки України та інших військових формувань відкриває можливість для напрацювання науково обґрунтованих пропозицій щодо розвитку системи сучасної військової символіки.

5) Практика показує, що сучасні суспільно-політичні та військові виклики не лише не послабили роль та значення символів, а навпаки, посилили його, загостривши увагу на принципі означення державної приналежності військового формування та принципі ідейної відповідності змісту символів ідеалам, які відстоюються у збройній боротьбі.

6) Незважаючи на наявність низки опублікованих праць тема української військової символіки потребує подальшого комплексного і всебічного дослідження з урахуванням новітніх матеріалів. Отже, актуальність проведення даного дисертаційного дослідження зумовлена також відсутністю узагальнюючої наукової праці, в якій би всебічно розглядалися питання створення та розробки, а також подальшого розвитку військової символіки України у історичному контексті становлення української школи символіки – школи геральдики, фалеристики, вексилології, уніформології та емблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано: відповідно теми кафедри історії та культури ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні ХІХ - початку ХХІ ст.» (державний реєстраційний номер 0112U005220)»; згідно загальним планам наукової роботи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва, зокрема комплексної теми кафедри теорії, історії культури і музикознавства «Синергійні процеси розвитку культури в сучасній Україні» (протокол вченої ради № 8 від 30.09.2014 р.); в рамках комплексної програми науково-дослідних робіт Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України «Військові традиції Збройних Сил України» (державний реєстраційний номер НДР 0111U005447, шифр роботи: традиції).

Обраний напрям дослідження пов'язаний із реалізацією Закону України «Про державні символи України», «Про державні нагороди України», Указу Президента України «Про деякі заходи щодо унормування питань опису, порядку використання і захисту державних символів України» та навчальної програми предмета «Захист Вітчизни» для навчальних закладів ІІІ рівня.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є об'єктивне висвітлення історичних витоків української військової символіки, процесу відродження, становлення та її розвитку в незалежній Україні, узагальнення діяльності органів державного та військового управління України щодо розробки, впровадження та правового утвердження військової символіки.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження визначено розв'язання цілої низки взаємопов'язаних наукових завдань, а саме:

- з'ясувати рівень науково-теоретичної розробки проблеми в історіографії, виявити та опрацювати джерельну базу, окреслити методологію дослідження;

- показати історичні витoki та відтворити загальноісторичну картину еволюції військової символіки, розкрити вплив історичних традицій на процес означення українського війська;
- виявити закономірності та особливості становлення державної символіки та її вплив на генезис сучасної військової символіки;
- дослідити роботу органів державного та військового управління України щодо правового забезпечення процесу становлення і розвитку військової символіки;
- висвітлити процес створення державних військових нагород та відомчих заохочувальних відзнак України;
- розкрити процес становлення та розвитку основних напрямів символіки Збройних Сил України;
- проаналізувати особливості еволюції символіки військових формувань України;
- на підставі узагальнення історичного досвіду функціонування української військової символіки обґрунтувати наукові висновки і дати практичні рекомендації щодо його використання в сучасних умовах діяльності Збройних Сил й інших військових формувань України.

Об'єктом дослідження є військова символіка України, як суспільно-політичне, соціокультурне явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення.

Предмет дослідження – історичні витoki української військової символіки й особливості та тенденції її розвитку в умовах незалежної України.

З огляду на тему та поставлені наукові завдання визначені **хронологічні межі дослідження**. Вибір нижньої межі (період Давньої доби) зумовлений існуванням на теренах України Трипільської культури та Скіфського царства, стійкої соціальної групи, що мала власні традиції та символи застосовувані у військовому мистецтві. Історичні витoki є доказом глибокого коріння та основою формування української військової символіки. Верхня межа (2012 р.) пояснюється тим, що в цей період в основному були вирішені головні питання розробки та впровадження державної військової символіки і розпочався новітній етап її функціонування.

Географічні межі дослідження зумовлені його об'єктом і обмежуються історичною територією України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження постали засади наукової об'єктивності та історизму, системності і комплексного вивчення проблеми. У процесі дослідження застосовано, як один з найголовніших принципів дослідження, принцип історизму, що дає змогу прослідкувати за виникненням, формуванням і розвитком процесів та подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Він дозволив вивчати процеси формування та розвитку державної та військової символіки у діалектичній єдності.

Нове вирішення актуального наукового завдання отримано завдяки проблемно-хронологічному методу. Це дозволило здійснити комплексне дослідження процесу становлення та розвитку української військової символіки, виявити вплив державотворчих процесів на її формування протягом визначеного

хронологічними рамками дисертації періоду. Історично-логічний метод дозволив простежити процеси у послідовності і тісному взаємозв'язку, встановити закономірності, особливості й протиріччя. Критичний аналіз наукової літератури та джерел ліг в основу логічного пізнання символіки в цілому, а також символіки військових формувань зокрема. Логічний метод, заснований на принципі наукової об'єктивності та історизму, також допоміг переосмислити процес історичного становлення засад української школи символіки. За допомогою системного підходу комплексно досліджувалася символіка військових формувань як єдине ціле.

Для реалізації поставлених завдань безпосередньо застосовувалися як загальнонаукові методи так і методи спеціальних історичних дисциплін. Загальнонаукові методи становлять основу досліджень. До методів спеціальних історичних дисциплін залучається метод джерелознавчого аналізу у поєднанні з прийомами та елементами порівняльно-історичного, статистичного методів. Метод порівняння й систематизації дозволяє узагальнити основні види символіки, визначити їхні спільні та відмінні характеристики. Порівняльно-історичний метод дав змогу порівняти практичні результати діяльності органів військового управління з розробки та впровадження символіки, виявити як позитивні риси, так і недоліки в роботі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці та розробці актуальної теми, яка не одержала всебічного й об'єктивного висвітлення в історіографії. Це перше комплексне дослідження військової символіки України, яке здійснюється на основі сучасних методологічних підходів, та охоплює широке коло теоретичних і практичних проблем процесу становлення та розвитку, трансформації військової символіки. Внаслідок осмислення генези відродження та розвитку військової символіки отримані нові результати:

Уперше: на великому історичному та фактологічному матеріалі на основі міждисциплінарного підходу комплексно досліджено процес розробки та побутування символіки українських військових формувань та становлення української школи фалеристики, вексилології, емблематики, геральдики та уніформістики; на основі широкого кола залучених до наукового обігу документів та переосмисленні опублікованих джерел і наявної історичної літератури одержано нове і цілісне знання про основні напрями розвитку процесу становлення та розвитку військової символіки у період 1991 – 2012 рр.; проведено всебічне і об'єктивне дослідження діяльності державного та військового керівництва щодо впровадження державної символіки у практику діяльності збройних формувань; здійснено аналіз правових основ формування системи військової символіки держави; виявлено закономірності, встановлено й обґрунтовано наукову періодизацію процесу становлення та розвитку військової символіки; відтворено об'єктивну картину процесу розробки та впровадження військової символіки Збройних сил та інших військових формувань України; узагальнено досвід, що не отримав достатнього висвітлення у науковій літературі, зі створення символіки військових частин та введенні до наукового обігу низки неопублікованих архівних документів; визначено місце символіки у системі воєнної організації держави та у структурі військово-історичної науки.

Одержали подальший розвиток: критичний аналіз процесу функціонального побутування військової символіки України, який залишався фрагментарним непослідовним і сфокусованим на з'ясуванні ролі окремих управлінських інститутів у його розвитку; методологічні засади досліджень воєнної історії України, зокрема щодо місця і ролі військової символіки у структурі військово-історичної науки, з'ясуванні ролі символіки в діяльності військових формувань, напрямків діяльності державних органів влади та військового управління.

Поглиблено: розуміння невід'ємності функціонування військової символіки від загальноісторичних та військово-історичних процесів та її важливості у світосприйнятті і культурному розвитку України.

Удосконалено: понятійний апарат дослідження геральдики, вексилології, фалеристики, уніформістики та символіки у відповідності до соціально-історичної специфіки українського суспільства, методику історичного аналізу військової символіки шляхом співставлення історичних процесів та національно-культурних традицій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що матеріали дисертації можуть бути застосовані при розробці військової форми одягу, державних і відомчих нагород, символіки військових частин; у навчальному процесі на історичних факультетах, у військових вищих навчальних закладах, при викладанні предмету «Захист Вітчизни» для учнів 10 – 11 класів загальноосвітніх шкіл.

Науково-теоретичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що введений у наукового обігу конкретний історичний матеріал, викладений у логічній послідовності, зміст, теоретичні положення та висновки можуть бути використані науковцями та спеціалістами, військовими та державними діячами при підготовці законодавчих документів з питань подальшого розвитку військової символіки держави, у фундаментальних воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з питань будівництва воєнної організації держави та її складової – Збройних Сил України та інших військових формувань України, а також теоретичного опрацювання основ теорії спеціальних історичних дисциплін.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів і висновків базується на ретельно відібраній і систематизованій джерельній базі, яка охоплює комплекс різнотипних матеріалів. Дисертантом опрацьовано матеріали цілого ряду фондів, архівних установ України, в результаті чого до наукового обігу введено широке коло нових неопублікованих документів, які характеризують різні аспекти процесів етнічного відродження доби незалежності. Достовірність результатів підтверджується шляхом комплексного використання системи методів вивчення проблеми, широкої джерелознавчої бази та історіографії, результатів аналітико-синтетичної обробки матеріалів, у тому числі музейних фондів і збірок, наслідків наукової роботи інших дослідників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, в якій на основі міждисциплінарного осмислення історичних процесів, комплексного аналізу великого історіографічного та джерельного масивів розроблено і викладено авторські підходи, ідеї, концепції та висновки щодо означеної проблематики.

Практичні результати дисертаційного дослідження безпосередньо використано при створенні тематичної виставки «Військова символіка України: наукавні знаки. (1992 – 1999)» (Київ, 2000) та тематичної виставки «Військова символіка України» (Київ, 2011) у Національному військово-історичному музеї України.

У процесі дослідження теми дисертантом особисто було проведено роботу з формування джерельної бази символіки, яка склала основу фонду уніформістики та фалеристики, вексилологічної колекції Національного військово-історичного музею України (понад 2500 одиниць державних нагород, відомчих відзнак, знаків військової майстерності, наукавних знаків, тощо).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовані на міжнародних і регіональних наукових військово-історичних конференціях, науково-практичних семінарах і, зокрема, «Uniforms: yesterday, today and tomorrow. ICOMAM symposium» (Брюссель, 2006), науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми розвитку символіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України» (Київ, 2008), науково-практичній конференції «Військова символіка держави: основні проблеми розвитку на сучасному етапі» (Київ, 2009), Всеукраїнських військово-історичних конференціях: «Воєнна історія Галичини та Закарпаття» (Львів, 2010), «Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини» (Київ, 2012), «Воєнна історія України. Регіони Волинь та Полісся» (Рівне, 2013), науково-практичній конференції «Битва під Оршею 1514 року – яскрава сторінка спільної боротьби проти московської агресії», (Київ, 2014).

Публікації. Теоретичні узагальнення та фактичний матеріал, які містяться у дисертації викладено в індивідуальній авторській монографії (обсягом 13.4 друк. арк.), науково-популярному виданні, трьох монографіях (у співавторстві) та 20 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, з яких 6 статей опубліковано у виданнях, що включені до міжнародної наукометричної бази.

Структура дисертації. Поставлені до розв'язання наукові завдання та специфіка проблеми, що стала об'єктом дослідження визначили зміст дисертації. Дисертація побудована за хронологічним принципом і складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Розділи діляться на кілька тематичних підрозділів, кожен з яких завершується власними підсумками.

Загальний обсяг дисертації становить 360 сторінок, список використаних літературних позицій – 464 та архівних джерел – 45 позицій, музейних фондів – 24 позиції (загалом 533 найменування) – 36 сторінок, додатки складають 68 сторінок, повний обсяг роботи – 464 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок з науковими програмами, визначено мету, сформульовано поставлені до розв'язання основні наукові завдання дослідження, його хронологічні межі, визначено об'єкт та предмет, обумовлено основні методологічні принципи

дослідження, вказано на наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, подано відомості про апробацію.

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми військової символіки України» складається з трьох підрозділів, присвячених теоретичним, методологічним, історіографічним і джерелознавчим аспектам дисертації.

У підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми» надано аналіз наявної зарубіжної та вітчизняної літератури з історії державної та військової символіки України.

Аналіз історіографії свідчить про те, що основний масив матеріалів, присвячених історичним джерелам та розвитку військової символіки України опубліковано після одержання нею незалежності. В публікаціях розглядаються концепції щодо створення системи військової символіки в Збройних Силах України та інших військових формуваннях держави, висвітлюється процес розробки, обговорення, затвердження проектів, вміщуються описи, малюнки символів, в тому числі прапорів, штандартів, емблем, заохочувальних відзнак, знаків військової майстерності, нарукавних та нагрудних знаків, відбувається становлення системи української термінології.

З відродженням української державності дослідники багато уваги приділили питанню історичних витоків символіки. Щодо головного символу держави – тризуба та його значення на шпальтах газет і журналів в Україні точилися гострополемічні дискусії. З наукової точки зору важливою є публікація О.Пастернака у якій він намагається подати своє оригінальне трактування походження тризуба та його змісту: символ державної влади, знак національний і знак релігійний. Ґрунтовне дослідження проблеми тризубу, історії його вивчення та значення провели вчені О.Белов та Г.Шапоровалов з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Ними ретельно проаналізовано історію дослідження тризуба з початку ХІХ ст. до початку ХХІ ст. та доведено походження малого Державного герба України від поєднання двох прадавніх язичеських та християнських символів – хреста та якоря.

Пошук історичних витоків символіки українського війська привів до появи низки різноманітних публікацій. До історичних аспектів української символіки слід віднести статті О. Сокирко, В. Панченко, Н. Ковтанюк, О. Круковського, Ж.Денисюк, Я. Тинченка та інших. Значний масив публікацій відноситься до періоду Визвольних змагань 1917 – 1920 років. Питанням розвитку української фалеристики у цей період присвячують свої студії С. Пахолко, В.Манзуренко, О.Кучерук, А. Руккас. Швидкий розвиток української фалеристики в першій половині ХХ ст. поставив багато питань, на які ще й досі не надано відповідей.

У працях дослідників знайшли своє відображення матеріали, що стосуються символіки українських військових формувань періоду Другої світової війни. Одним із найменш вивчених аспектів військової символіки є питання про уніформу та відзнаки військового формування Карпатської України – Карпатської Січі. Символіці Української Повстанської армії присвятили свої праці, а також ряд статей з історії символіки українських військових формувань періоду Другої світової війни С. Музичук та І. Марчук.

Уперше питання нагородної спадщини України системно було досліджено колективом авторів на чолі із Д. Табачником – І. Безгіним, В. Бузало, М.Дмитрієнко,

І.Курасом, В. Куценко, Л. Яковлевою. Це перше наукове та системне дослідження з фалеристики в Україні, яке і сьогодні є підґрунтям та орієнтиром для дослідників історії. До проблематики державної символіки звернулися знані науковці М.Дмитрієнко та Ю. Савчук. Грунтовне видання з української фалеристики було підготовлене О. Круковським та С. Пахолко. Цікавим виданням з фалеристики є довідник-каталог С. Литвина. Монографія українського історика, спеціаліста у сфері фалеристики В.Вороніна розкриває процес виникнення та подальшого розвитку нагородної системи Радянської України.

Важливим для розвитку теорії фалеристики є видання В. Кравцевича-Рожнецького за участі В. Панасенко про українські військові відзнаки першої половини ХХ ст. Книга побудована на глибокому знанні Володимиром Яковлевичем Кравцевичем-Рожнецьким проблеми розвитку нагород та історії питання. Саме цим вона цінна та виділяється з усього ряду опублікованих видань.

Декілька видань було присвячене вексилологічним проблемам. До золотого фонду матеріалів з української вексилології належать статті Я.Ісаєвича, який заклав підвалини вивчення проблематики козацьких прапорів та В.Іванова і Ю.Мицика. До числа фундаментальних праць за цією тематикою також відноситься розвідка, що була опублікована у «Київській старовині».

Значне місце у дослідженнях приділяється становленню та розвитку емблематики та військового прапорництва у Збройних Силах України. Серед наукових студій з цієї тематики виділяються роботи М.Слободянюка, М.Чмира, О.Муравйова, М.Царенка, О. Скрябіна та інших. Являє собою науковий інтерес процес створення гербів в Збройних Силах України. І хоча цей процес не набув значного розвитку все ж він відображений у працях дослідників.

Проблемам української символіки присвятили свої дисертаційні роботи М.Чмир, Є.Славутич, О.Демчучен, А.Кобзар, Т.Юрова. Зокрема, О. Демчучен у своєму науковому дослідженні присвяченому формуванню Армії Української Народної Республіки наголошує на важливості символіки для війська, виховання його особового складу. Інший дослідник періоду Визвольних змагань 1917 – 1920 рр. М. Чмир присвятив своє дослідження безпосередньо символіці Збройних сил України цього періоду. У дисертаційному дослідженні Є. Славутича присвяченого проблемі побутування військового костюму в Гетьманщині доведено, що розвиток військового костюму відбувався самостійним, оригінальним шляхом цілком на базі нормативних актів та з ініціативи центральних і місцевих органів влади Української козацької держави. Це дослідження є першою та вдалою спробою у вітчизняній науці створити комплексну працю з уніформології – складової частини військової символіки.

Окрім вказаного дисертаційного дослідження Є.Славутич також опрацював уніформологічний словник у якому відображено оригінальну термінологію, пов'язану з костюмом українського війська доби Гетьманщини, що функціонувала на території Української козацької держави від середини XVII до кінця XVIII ст..

Військові символи є специфічними та дієвими засобами впливу на воїнів та сприяють виникненню ефективних форм виховання, дають потужний емоційний заряд. Роль символів, традицій та військових ритуалів у процесі розгортання

виховної роботи у Збройних силах України, а особливо військово-патріотичного виховання дослідив А.Кобзар.

Грунтовною, науково опрацьованою монографією з проблематики української територіальної геральдики є праця А. Гречило. До монографічних праць з проблем української символіки слід додати праці авторів Д. Табачника та В. Карпова. Вони вперше поєднали історичні аспекти побутування символіки та символіку Збройних сил та інших військових формувань України, що дало цілісне уявлення про систему державної та військової символіки та її витоки.

Важлива роль у справі розбудови системи військової символіки, аналізу процесу її становлення, опрацюванню, розробки та обговоренні проектів символіки, а також її історичних аспектів належить періодичним виданням до яких належать «Військово-історичний альманах» Національного військово-історичного музею України та друкований орган Українського геральдичного товариства – вісник «Знак». Професійні матеріали з військової символіки друкує часопис «Однострій», часопис громадської організації «Український інститут воєнної історії» – «Воєнна історія», довідково-інформаційний журнал «Нумізматика і фалеристика», а також журнал Міністерства оборони України «Військо України» і видання «Вісті комбатанта», що виходить в США.

Враховуючи комплексно розглянуті аспекти історіографії проблеми, зроблено висновок, що попри висвітлення окремих питань функціонування державної та військової символіки, вивчення історичних витоків та розвиток військової символіки не був предметом спеціального дослідження. Але є доволі актуальною темою, що потребує вивчення.

У підрозділі 1.2. «Особливості джерельної бази» надано характеристику використаного джерельного масиву. Джерельна база дослідження військової символіки України має деякі особливості. Основні джерела з історії розробки та впровадження української військової символіки Армії Української Народної Республіки, Війська Української Держави, Української Галицької армії періоду Визвольних змагань 1918 – 1921 років знаходяться у Центральному державному архіві вищих органів влади України (Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 2; 10; Ф. 1075. – Оп. 1. – Спр. 15; Оп. 2. – Спр. 3; 4;6; 61;62;64; Ф.1074. – Оп.2. – Спр. 3;Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 1 а; 9; Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр.70).

Центральний державний історичний архів України зберігає матеріали козацького періоду, які опрацьовані значною кількістю науковців та упроваджені до наукового обігу. Це дозволяє знайомитися з документами цієї тематики й використовувати їх з виданих праць та зробити співставлення та аналіз опублікованих наукових версій щодо застосування символіки у загальноісторичному контексті.

У державному архіві Закарпатської області зберігаються документи з історії Карпатської Січі – військового формування Карпатської України і, зокрема, з історії опрацювання уніформи та встановлення її символіки. Уперше вони введені до наукового обігу дослідником Олександром Пагіря.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України в матеріалах про діяльність Української Повстанської Армії та руху опору (фонд 13) збереглися документи про її нагородну систему. Завдяки ретельному пошуку науковців О.Іщука

та Н.Ніколаєнко серед матеріалів архіву вдалося розшукати проекти невідомих нагород УПА та листування командирів щодо виготовлення нагород.

Вченими та науковцями активно ведеться пошук оригінальних документів також і в зарубіжних архівах. Дослідник М.Ковальчук виявив значний масив документів з історії Армії УНР у військовому архіві Республіки Польща, науковець Ю.Савчук дослідив та описав вексилологічну колекцію козацького періоду, що зберігається у фондах Військового музею Швеції.

Для історичної епохи IX – XVII ст. основними джерелами є літописи, хроніки та інші праці у яких є згадки про використання військами символів і знаків. Про символіку княжої доби можна дізнатися з писемних і мистецьких творів: літописів, біографій (“Житіє Бориса і Гліба”), поетичних творів (“Слово о полку Ігоревім”), мініатюр Радзивілівського (Кенігсберського) літопису XV ст., де зображено княже військо, й Лицьового ілюмінованого ізводу XVI ст.. Серед джерел, які постали поза межами української території слід виокремити хроніку О.Гваньїні, молдавські хроніки Мирона Костіна та Йона Некульчі та інші.

Основу джерельної бази дослідження історії становлення та розвитку сучасної військової символіки становлять документи міністерств та відомств України. Документи з історії розробки символіки Збройних Сил України можна віднайти у Державному галузевому архіві Міністерства оборони України. Це, зокрема, документи лабораторії з розробки військової форми одягу Тилу Збройних Сил України, а також накази та розпорядження Міністра оборони України (фонд 3697, Адміністративний департамент Міністерства оборони України), начальника Генерального штабу Збройних Сил України.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України немає значного документального комплексу про історію встановлення відомчих заохочувальних відзнак, окрім наказу Голови служби від 9 січня 2008 р. № 4. У Галузевому державному архіві Державної прикордонної служби України інформація про історію та порядок встановлення відомчих заохочувальних відзнак у справах Голови служби відсутня. Документи про символіку внутрішніх військ МВС України та Національної гвардії України зберігаються в Центральному архіві Головного управління внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Документи про символіку Міністерства надзвичайних ситуацій України знаходяться у департаменті організаційно-контрольної роботи зазначеного міністерства.

Доповнюють джерельну базу військової символіки України музейні збірки. У Королівському музеї армії та військової історії Бельгії (м. Брюссель) зберігається збірка символіки української армії доби Визвольних змагань 1917 - 1921 рр.. Українська колекція налічує 109 предметів. З-поміж предметів уніформістики це – польова форма молодшого офіцера Січових стрільців, однострій кавалерійського сотника Української Галицької армії, парадна форма піхотинця Армії Української Народної Республіки. Є також ряд відзнак української і австро-угорської армій, світлини українських вояків, дипломи, грошові банкноти Центральної Ради, печатки, мапа з позначення позицій української армії станом на грудень 1918 р.

І в українських музеях є чимало матеріалів з української військової символіки. У Національному музеї історії України в Києві зберігається шість відзнак, які мають вигляд монограми з двох літер «С» переплетених гілкою червоної калини члена

Стрілецької Ради. Основний масив документів та оригінальних пам'яток з історії становлення символіки Збройних Сил України та інших військових формувань зберігається у Національному військово-історичному музеї України (ДФ 3863, 3864, 687; НДФ 7084, 383, 4136; ОФ 3996, 3997, 686, 611, 783, 781, 617, 784, 770, 779, 778, 772, 762, 774, 775, 742, 644).

Дисертант звертався до джерел особового походження і персональних колекцій військових діячів. В колекції генерал-полковників К.Морозова та А.Лопати представлено зразки першої української уніформи. Вексилологічна колекція музею представлена унікальними пам'ятками і зокрема найпершими прапорами видів Збройних Сил України, а також і, особливо, бойовим прапором 3-ої Залізної дивізії Армії Української Народної Республіки.

На підставі проведеного аналізу підсумовано, що в Україні накопичено значну кількість публікацій з військової символіки, яка дозволяє провести ґрунтовні дослідження проблем її розвитку, установити конкретні історичні факти побутування тих чи інших атрибутів символіки, встановити їх причинно-наслідковий зв'язок і дати цілісне уявлення історії української військової символіки. Застосування широкого комплексу відтворених у дослідженні різноманітних за походженням, рівнем інформативності та змістовним наповненням джерел сприяє всебічному розкриттю заявленої тематики та свідчить про достатню повноту джерельної бази.

У підрозділі 1.3. «Методологія та методи вивчення військової символіки» розглянуто методологічні основи наукового пошуку, вибору підходів щодо розробки ключових напрямів дослідження та використання системи методів.

У військово-історичних працях, присвячених методології військової історії, стверджується, що військова історія включає в себе історії воєн та воєнного мистецтва, військового будівництва, військової техніки, військово-теоретичної та військово-історичної думки, а також такі допоміжні історичні дисципліни, як військова історіографія та джерелознавство, археографічна і військово-історична робота, військова статистика та військова археологія.

На основі аналізу структури військово-історичної науки пропонується доповнити її розділом «Військова символіка» з огляду на активний розвиток процесу опрацювання військової символіки України, практичного застосування її у військах та культурологічного значення.

Історична реальність характеризується спільними рисами, і тому можна виокремити загальноісторичні методи дослідження, а саме: генетичний, порівняльний, типологічний, системний. У дисертаційному дослідженні всі ці методи перебувають у діалектичному взаємозв'язку, доповнюють один одного. При їх застосуванні використовуються й інші – загальнонаукові методи – аналіз і синтез, індукція і дедукція, опис і вимір, пояснення тощо. У дисертації вони виступають як конкретні пізнавальні засоби, необхідні для реалізації підходів і принципів, що лежать в основі провідного методу.

У ході розробки теми враховано відповідні методологічні принципи, що забезпечили системну спрямованість наукового дослідження й практичне пізнання об'єкта. Підкреслено, що генетичний метод дозволяє показати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку військової символіки в їх

безпосередності, а історичні події охарактеризувати в їх індивідуальності й образності. Важливий і поширений метод наукового пізнання – порівняльний. Його застосування допомагає визначити істотні ознаки, типологію і стадії порівнюваних історичних періодів розвитку української військової символіки.

Виявлення дисертантом істотних ознак, на основі яких має проводитися порівняльний аналіз, а також типології і стадіальності порівнюваних явищ найчастіше потребувало спеціальних дослідницьких зусиль і застосування інших загальноісторичних методів, насамперед типологічного та системного. Застосування методу порівняльного аналізу в поєднанні з типологічним та системним дало змогу повною мірою підтвердити логічний висновок про те, що військова символіка України хоча і схильна до впливу об'єктивних умов різних історичних періодів, веде свій початок від самої природи виникнення символічних визначень природних і суспільних явищ на ранніх стадіях зародження суспільних систем.

У дисертації також застосовано методики спеціальних історичних дисциплін, які своєю розмаїтістю об'єктів і предметів вивчення, вироблення технологій дослідження стоять на межі з іншими науками. Зв'язок минулого із сучасністю забезпечується втягненням до наукового пізнання та історичного дослідження нових джерел. Саме допоміжні історичні науки надали можливість здійснити найбільш ґрунтовну оцінку джерелам.

Загальнонаукові методи є основою досліджень дисертанта. До них залучається метод джерелознавчого аналізу у поєднанні з прийомами й елементами порівняльно-історичного, статистичного методів. Метод порівняння і систематизації дозволив автору узагальнити основні типи прапорів, визначити їхні спільні та відмінні характеристики. Метод аналізу і синтезу дав змогу окреслити основні тенденції розвитку вексилології та фалеристики.

Методологічною основою дослідження сутності військової символіки є засади наукової об'єктивності та історизму, системності і комплексного вивчення проблеми. Застосування основних методів та принципів наукового дослідження у проблематиці військової символіки України розкриває головні напрями розвитку сучасної геральдики, вексилології, фалеристики, уніформістики та символіки у цілому.

У другому розділі «Історичні передумови становлення сучасної військової символіки» розкрито базові чинники історії побутування військової символіки на теренах України.

У підрозділі 2.1. «Військові традиції та символіка Давньої доби» розкриваються підвалини символіки з появою стабільних етнічних груп на теренах України. Зауважується, що символізм у житті та побуті стародавнього населення відігравав визначальну роль. Бачення побудови світу та місця людини у ньому, зокрема, трипільці відображали на предметах побуту. Безліч артефактів трипільської культури свідчать про найбільше піднесення духу архаїчної цивілізації мідного віку, що знайшло своє відбиття саме у сакральному світі, створеному трипільцями. Магічні символи та сакральні образи широко представлені в артефактах трипільської культури. На основі артефактів можна відтворити лише певні моделі, які стосуються окремих аспектів духовного світу давнього суспільства. Археологічні дослідження свідчать про єдність символів трипільської культури. У

цій єдності вбачаємо форму символічної культури та відображення воїнських традицій суспільства, втілених у чоловічій фігурці з перев'яззю.

Однією із найяскравіших сторінок історії давньої доби є скіфський період. Ідеологічні уявлення скіфів базувалися на загальноіранській основі і мали характер міфологічно-релігійної свідомості. За Б. Мозолевським, всесвіт за цими уявленнями у скіфів складався із трьох сфер, ті ж, у свою чергу, мали потрійну структуру. Такій системі відповідав розгалужений пантеон божеств, кожне з яких мало визначену функцію. Відповідно до цих уявлень, потрійну структуру мали і суспільні організації скіфів – три суспільні стани, три царства під владою трьох царів тощо. Військова організація скіфів збігалася із соціальною.

В основі скіфської військової символіки лежать народні і військові традиції. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати становище воєнних старшин у військовій організації. Символом різних рівнів влади слугували особливі головні убори, пекторалі та гривні, коштовні сокири, булави й шестопери. Парадні сокири могли бути як ознакою влади, так і жезлами воєначальників. Булави та шестопери відігравали сакральну-репрезентативну роль. Вони засвідчували високе суспільне становище їх власників. Скіфські воєнні значки на довгих жердинах застосовувались для управління підрозділами в бою.

Проаналізувавши матеріали з військової символіки періоду Скіфського царства, автор доходить висновку, що скіфи застосовували у своїй військовій діяльності символіку, яка базувалася на їхніх уявленнях про побудову світу. Власне самі символи взяті скіфами з життя і вписані у традиції та звичаї, які мають у свою чергу прикладний, функціональний характер.

У підрозділі 2.2. «Бойове значення військової символіки у війську Київської Русі та Великого князівства Литовського» визначено головні фактори організації знакової системи управління княжим військом. До важливих елементів системи належить прапор. Прапор завжди вважався військовою святинєю, під якою об'єднуються вірні своєму обов'язку воїни, йдуть з ним у бій.

На прапорах кочівників були зображені не тільки хрести, але й інші символи, такі як голова вовка, лебідь, олень. Змії правив за загальний тотемний знак, рівносторонній хрест – за тотемний знак улусу Керей. Прапор символізував духа – покровителя роду, який давав перемоги. У Європі прапори тюркського походження з'являються у IV ст.

У VI – на початку VII ст. прапор став незмінним атрибутом війська Візантії. Крім того він виконував функції засобу управління військом та його окремими підрозділами у бою. У праці полководця Маврикія «Тактика і стратегія» застосуванню прапора, його символіці відводиться чільне місце.

На Русі східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися «чілкою стяговою» – піднятим на високому держалні жмутом трави чи пасмом кінського волосся, що дає змогу провести аналогію із військовими традиціями скіфів.

Військові прапори за княжої доби виконували ряд важливих функцій. Їх використовували, передусім, як умовні знаки: панування над країною, оволодіння містом чи фортецею, місцезнаходження полководця, управління битвою. Велике

значення мали стяги на всіх етапах воєнних дій. Перед битвою, розміщені на видному місці, вони позначали пункт, де військо шикувалося у бойовий порядок.

Отже, прапор у часи Київської Русі був важливим елементом військової символіки. Традиції його застосування запозичені у інших народів, найбільше у кочівників, з якими найчастіше зав'язувалися сутички. Водночас впродовж військової практики були вироблені і засвоєні власні методи використання прапора, його кольорової гами, форми та символічного значення. Прапор уживали як засіб управління військом, як важливий орієнтир у бою, як посадовий стяг князя і прапор підрозділу.

Подальше становлення української символіки пов'язане з періодом перебування території Давньої Русі у складі Великого князівства Литовського, а пізніше – під владою об'єднаної польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Не дивно, що з середини XIV ст. розвиток української символіки зазнавав великих впливів литовської і польської геральдичних традицій.

У Великому князівстві Литовському діяли Жовнірські артикули, ухвалені на Генеральному сеймі та затверджені гетьманом Григорієм Ходкевичем. Аналіз змісту Жовнірських артикулів приводить до висновку, що у війську Великого князівства Литовського зберігалися військові традиції часів Давньої Русі, а значення прапора у тактиці війська Великого князівства Литовського має таке саме значення, як і у війську Давньої Русі.

Дисертант, виходячи з традиції організації війська у Великому князівстві Литовському, припускає, що роль прапора, як і у Давній Русі, є визначальною, і традиції його використання та символічного значення у битві продовжуються. Водночас підкреслює, що на прапорах зображуються символи або великого князя, або удільного князя, а згодом, на початку XV ст., із розвитком європейської геральдики, – символи землі.

Сформульовано узагальнюючий висновок про те, що на той час серед існуючих держав діяли загальні правила воєнного мистецтва. В основі символіки цього історичного періоду лежали князівські знаки, які відігравали роль особистих символів конкретного володаря, а у певному розумінні – й атрибутів влади чи державних емблем. Особливістю періоду Великого князівства Литовського є з'ява на прапорах початку XV ст. символів землі, що пов'язано із традиціями європейської геральдики.

У підрозділі 2.3. «Застосування символіки у війську Козацької держави XVI – XVIII ст.» висвітлено новий етап у розвитку української військової символіки, який тісно пов'язаний з появою козацтва і його військово-політичної організації – Запорізької Січі, національно-визвольною боротьбою українського народу та зародженням Козацької держави в середині XVII ст.

Підкреслено, що до козацьких клейнодів, тобто символів війська, належали полкові прапори та сотенні значки, гетьманські бунчуки, військова музика – литаври, а також атрибути влади козацької старшини – булави гетьманів, перначі полковників, тростини військових суддів, каламарі писарів.

На основі аналізу джерел надходження прапорів зазначено, що реєстрові козаки отримували прапори та інші клейноди від королів Речі Посполитої або від царів Московської держави на знак їх перебування на королівському або царському

утриманні. Наймаючись до складу європейських, та й не тільки, армій козацькі загони отримували прапори як символи найманства. Нарешті, в ході Визвольної війни козацькі полки «власним коштом» створювали свої прапори різноманітних розмірів, форматів і кольорової гами.

У роботі приділено увагу проблемі появи у козаків прапора. За однією версією, якої дотримувалося чимало авторитетних істориків (зокрема Дмитро Яворницький) на підставі відомостей з літопису гадяцького полковника Григорія Граб'янки, вперше клейноди козакам було надано у 1596 р. польським королем Стефаном Баторієм. Разом із цим, Михайло Антонович зібрав свідчення історичних джерел про спільний похід восени 1594 року Наливайка і Лободи на Молдавію. Там згадується кармазинова із золотом короґва, що мала чорного орла, й друга з орлом білим. Ці прапори привезли Наливайкові із Праги послы цісаря Рудольфа II шляхтич Станіслав Хлопіцький і історик Еріх Лясота.

Констатовано, що значного розквіту набуло українське військове прапорництво у легендарну козацько-гетьманську добу другої половини XVII століття. Протягом років постійно тривало збагачення, посилення національних ознак за формою і змістом, створення системи полкових, сотенних стягів, прапорів для військових походів.

Традиції козацьких прапорів розвивалися й протягом XVIII століття. Проте у XVIII ст. козацьке прапорництво розвивалося під контролем російського уряду. Близько середини XVIII ст. полкові короґви поступово уодноманітнили. Полотнище мало здебільшого блакитний колір. На ньому зображувався, за свідченням тодішніх джерел, «національний герб». За умов, коли військова українська адміністрація водночас виконувала і цивільні функції, на цю роль природно висувався «козак з мушкетом».

За результатами проведеного аналізу зроблено висновок, що символіка Війська Запорізького і Запорізької січі пройшла складний шлях еволюції. Дисертант відзначає, що її розвиток об'єктивно залежав від суспільно-політичних процесів які відбувалися на теренах тогочасної України. Спочатку символіка мала за основу геральдичні знаки польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Пізніше на козацьких прапорах з'являються російські, австрійські, турецькі державні символи. Лише після остаточного переходу українського козацтва під владу Росії у XVIII ст. виробилась в основному усталена символіка прапорів.

У підрозділі 2.4. «Символічне означення українського війська доби Визвольних змагань (1917 – 1921 рр.)» висвітлено зародження національної військової символіки та її еволюцію на початку XX століття.

На основі вивчення історії розроблення і впровадження символіки Української армії за доби Визвольних змагань, виділено три етапи процесу опрацювання та вироблення державної та військової символіки. Перший – період Центральної Ради з 20 листопада 1917 р. до 29 квітня 1918 р. У цей час зміни у військовій формі були незначні. Проте заслуга першої української влади полягала в тому, що вона зробила дуже важливий і відповідальний крок до створення однострою власної української за характером армії.

На другому етапі – в період Гетьманату П.Скоропадського з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. було виконано основну роботу щодо створення однострою для

Української армії, зокрема встановлено українську кокарду, погони, почалося розроблення польової форми, запроваджено спеціальну форму для корпусів, дивізій Української армії, а також штабу і конвою гетьмана. У цей період було опрацьовано нагородну систему Української держави, однак не впроваджено.

Третій, останній етап, – це період Директорії (кінець 1918 - 1920 рр.). Тоді військова форма Української армії зазнала значних змін: на нові замінено знаки розрізнення, встановлені за Гетьманату, закінчено розроблення похідної форми і уодноманітнення її до загального військового зразка тощо. Водночас систематизовано ранги Української армії, знайдено українські відповідники до військових звань. Також особливістю цього періоду є опрацювання військових нагород і впровадження бойових прапорів військових частин.

За результатами проведеного аналізу зроблено висновок, що загалом у період боротьби за державність України протягом трьох недовгих, але насичених подіями років, символіка Української армії розвинулася від жовто-блакитних пов'язок на рукаві до цілком завершеної і перевіреної під час бойових дій системи символіки та уніформи.

У підрозділі 2.5. «Символіка військового формування Карпатської України – Карпатської Січі» висвітлено події пов'язані з національно-визвольним рухом у Закарпатті у 1938 - 1939 рр. У системі військової символіки України історія символіки військового формування Карпатська Січ є важливою тому як надає пояснення традиціям виникнення та використання таких елементів українського військового костюму як шапка-мазепинка, котильйон та ін. Карпатська Січ попри те, що не була регулярною армією, однак, мала свій характерний кроєм однострій, оздоблений знаками розрізнення. Зроблено висновок, що без висвітлення питання опрацювання та використання символіки Карпатської Січі дослідження проблематики історичних передумов, традицій української військової символіки в цілому буде незавершеним і вона є складовою історичного процесу формування військової символіки.

У підрозділі 2.6. «Національна ідентичність символіки Української повстанської армії» подано огляд становлення символіки армії у продовж 1942-1956 рр.. За її основу було взято символ тризуба, як герба держави та жовто-блакитної пов'язки, кольорів прапора, тобто символів української державності. Однак кольори прапора самої армії були червоно-чорні. Ці кольори були покладені в основу системи нагород УПА.

До цієї системи належали нагороди за бойові заслуги, за поранення та за працю задля української армії. Серед багатьох українських військових підрозділів, що діяли у роки Другої Світової війни, власні нагороди мала тільки УПА, хоча у якості знаків розрізнення мали відзнаки й інші формування. Це унікальний приклад існування цілісної системи багатоступеневих нагород для відзначення повстанців, які протягом тривалого часу вели визвольну боротьбу у ворожому оточенні.

Дисертантом робиться висновок, що нагороди Української повстанської армії не відносяться до числа відзнак державного рівня, а скоріше є нагородами певної військової формації і були засновані проводом цієї формації під час бойових дій. Нагороди УПА мають бойовий характер, власну внутрішню логіку і є цілісною системою, яка побудована за принципом відповідності класу і ступеня нагороди

значущості заслуг і зорієнтована на вшанування як військових, так і цивільних осіб за їхню особисту роль у національно-визвольній боротьбі. Вони посідають чільне місце у фалеристичній спадщині України і є продовженням нагородної традиції Армії УНР.

У підрозділі 2.7. «Українська радянська військова символіка» показано характерні особливості реалізації національної політики радянської влади у питанні символіки. У період панування в Україні радянської влади символіка була позбавлена національного колориту та перебувала у загальносоюзній системі радянської символіки. Військова символіка українських радянських збройних формувань відповідала символіці Червоної армії, яка була єдиного зразка для усіх військових підрозділів і у тому числі й українських.

Зроблено обґрунтований висновок, що на відміну від армії УНР, в українських радянських військах не приділялася належна увага розробці форми одягу, та її уодноманітненню, встановленню символіки війська. Очевидно, що символіка має у своїй основі певні культурні традиції та світоглядні позиції і на час утворення українського радянського війська вони були відсутні.

Сформульовано узагальнюючий висновок, що сучасна українська військова символіка має глибоке історичне коріння, її зміст відповідає світоглядним та релігійним уподобанням українського народу та є символом національно-визвольної боротьби та захисту рідних земель.

У третьому розділі «Державна символіка України» розглядаються питання утвердження символів Української державності та їх взаємозв'язок із військовою символікою.

У підрозділі 3.1. «Державна символіка України – фундаментальна основа військової символіки» розкрито питання відродження українських національних символів у період розпаду Радянського Союзу та формуванню незалежної Української держави та її збройних сил. Державна символіка України розглядається як фундаментальна основа побудови системи військової символіки. Проаналізовано діяльність Верховної Ради України у питаннях встановлення державної символіки.

Згідно з Конституцією України, державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний гімн України. Державний прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Державний герб України складається із великого та малого Державних Гербів України. Великий Державний герб України встановлюється з урахуванням малого Державного герба України та герба Війська Запорізького, а головним елементом його є Знак Княжої Держави Володимира Великого, що і є малим Державним Гербом України. Безперечно, ці державні символи є основою утворення як системи військової символіки, так і інших підсистем символіки суспільного життя країни.

Аналіз умов утвердження Державного Прапора України підтверджує тенденцію наслідування історичних традицій державотворення та використання символіки. В результаті дослідження процесу утвердження Державного Герба України дисертантом встановлено, що його правовий статус ще не закріплений окремим законом України, як того вимагає Конституція України. Дисертант констатує, що проблема законодавчої невирішеності правового статусу великого

Державного герба лежить як у політичній площині, так і у самій ідеї «дуалізму» – наявності малого та великого герба.

У підрозділі 3.2. «Утвердження символів Президента України, Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України» – проаналізовано процес опрацювання символів Президента України, який за Конституцією України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Указом Президента України від 29 листопада 1999 р. встановлені такі президентські символи: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України, Булава Президента України.

Проведений аналіз процесу створення та запровадження президентських символів дозволяє зробити висновок, що традиція відзначення високого правового та морального статусу глави держави в історії українського державотворення є вагомою і має історичне підґрунтя.

У підрозділі 3.3. «Встановлення державних військових відзнак» охарактеризовано процес правового забезпечення функціонування системи державних нагород і, зокрема, державних військових нагород. Зауважено, що безперервність процесу, який тривав як у діаспорі так і на терені радянської України підготував ґрунт для встановлення нагород у незалежній Україні. До прийняття Закону України „Про державні нагороди України” у 2000 р. нагородна система сучасної України характеризувалася одночасним існуванням відзнак двох рівнів. Це державні нагороди і відзнаки Президента України. Право заснування державних нагород, згідно з Конституцією України, належить законодавчій владі в особі Верховної Ради України.

Дисертант зауважує, що в перші роки незалежності, в умовах відсутності законодавства у цій сфері, яке б повною мірою відповідало сучасному незалежному статусові нашої держави, цілком логічним, виправданим і легітимним кроком стало заснування Президентом України президентських відзнак. Першою президентською відзнакою стала Почесна відзнака Президента України, встановлена 18 серпня 1992 року Указом Президента України Л.М. Кравчука. Це була перша нагорода не тільки в незалежній Україні, а й серед незалежних держав, що утворилися на терені СРСР.

Проаналізовано правові підвалини у справі упорядкування нагородної системи в Україні. Головним чинником є Закон України «Про державні нагороди України», ухвалений Верховною Радою України від 16 березня 2000 року. Стаття 3 цього Закону визначає види державних нагород – звання «Герой України»; орден; медаль; відзнаку «Іменна вогнепальна зброя»; почесне звання України; Державну премію України; президентську відзнаку.

На підставі документального аналізу зроблено висновок про те, що за роки незалежності, вперше у своїй історії Україна змогла створити цілісну систему нагород найвищого державного рівня і впевнено приєднатися до сучасної світової нагородної справи. Досвід утворення нагород Української держави має історичні корені і являє собою органічний взаємозв'язок традицій і сучасності.

У четвертому розділі «Виникнення та розвиток символіки Збройних Сил України» увага приділена питанням опрацювання та розвитку загальновійськової символіки, символіки видів та родів військ Збройних Сил України, як головного

процесу, що впливав на усі інші сторони становлення та розвитку військової символіки держави.

У підрозділі 4.1. «Опрацювання і генезис загальновійськової символіки та символіки видів і родів військ Збройних Сил України» розглянуто процес вироблення у Збройних Силах України власної системи символіки, що потребувало часу та значних зусиль. Процес формування військової символіки характеризувався проведенням численних організаційних заходів, активністю громадянського суспільства та активним пошуком власних військових символів.

У 1992 р. для опрацювання проектів нової військової символіки в новосформованому Міністерстві оборони України за рішенням міністра генерал-полковника К. Морозова було створено спеціальну комісію. Дисертант відзначає, що робота комісії розгорталася повільно, їй бракувало цілеспрямованості й належної організації. Такий стан справ дисертант пояснює існуючим протиріччям у свідомості радянських офіцерів, що перейшли на службу до лав української армії. Цей фактор, на думку дисертанта, слугував чинником того, що командири військових частин брали на себе ініціативу розроблення та виготовлення власної символіки.

У листопаді 2000 р. Міністерством оборони України була розроблена Концепція розвитку символіки, емблематики та прапорництва Збройних Сил України та інших військових формувань, передбачених законодавством України. Аналіз концепції свідчить, що її головними принципами є збереження і розвиток історичних традицій військової символіки України, внутрішня структурованість, цілісність і взаємозв'язок елементів військово-геральдичних знаків, відповідність планів розвитку символіки, прапорництва та емблематики Збройних сил проведенню військової реформи. Дисертант зауважує, що важливим з точки зору розвитку методології військової символіки є спроба розробників концепції надати визначення поняттям і термінам.

Підкреслено вагоме значення у практичному впровадженні цілісної системи військової символіки створення у квітні 2001 р. Воєнно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних Сил України. Аналіз показав, що при розробці символіки Збройних Сил України фахівці Воєнно-геральдичної служби керувалися принципом спадкоємності історичних традицій українського війська та підходили комплексно.

В основу символу Збройних Сил України фахівцями запропоновано козацький хрест малинового кольору з рівними кінцями, що розширюються. У центрі хреста розміщено круглий медальйон синього кольору із зображенням геральдичного знака малого Державного Герба України жовтого кольору. Цей символ покладено в основу символів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та видів Збройних Сил, родів військ та служб.

Загалом процес творення сучасної національної військової символіки оприявнив низку проблем, розв'язання яких залежало не тільки від рівня наукового забезпечення розробок, а й обставин суспільно-політичного розвитку держави. На думку дисертанта, все ж таки, розробники виходили з доцільності поєднання історичної традиції і новітніх вимог.

У підрозділі 4.2. «Утвердження системи військових прапорів та посадових штандартів» зазначається, що важливою складовою системи військової символіки є прапори видів Збройних Сил. Прапори Сухопутних військ, Військово-Повітряних сил, Військ протиповітряної оборони мають у центрі зображення відповідних емблем-символів. Для прапора Сухопутних військ вибрано малиновий колір, Військово-Повітряних сил – блакитний, Військ протиповітряної оборони – синій. Для Військово-Морських сил залишено традиційний військово-морський прапор, який затвердив у 1918 р. гетьман П. Скоропадський.

У 2001 р. було започатковано практику посадових штандартів. Президент України Л.Кучма вручив штандарти Міністрові оборони України генералу армії України В. Шкідченку та начальникові Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковнику П. Шуляку.

Аналіз законодавчої роботи Міністерства оборони, спрямованої на схвалення Верховною Радою України проектів Бойового прапора військової частини і прапорів видів Збройних Сил, показує залежність цього процесу від вирішення питання затвердження Державного герба України. Певний час лишався законодавчо не визначеним порядок затвердження ескізів і описів Бойового прапора та прапорів видів Збройних Сил вищими органами влади.

До часу офіційного утвердження символіки Збройних Сил Міністром оборони України А. Гриценком було прийняте рішення про запровадження у практику військової діяльності Збройних Сил України вручення перехідних вимпелів Міністра оборони кращій військовій частині у Сухопутних військах, Повітряних та Військово-Морських силах за результатами бойової підготовки за рік.

Указом Президента України затверджено символіку Збройних Сил України та опис і малюнок базового зразка Бойового прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України. Аналіз практики застосування символів показав, що прапор Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України виявився зайвим елементом у системі символіки Збройних Сил України і не вживався.

Характерною рисою процесу створення символіки Збройних Сил України є практичне застосування опрацьованої символіки без правового її затвердження через розбіжності у поглядах на символіку з Комісією державних нагород та геральдики при Президентіві України. Із входженням до складу комісії начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерал-полковника С. Кириченко раніше опрацьовані проекти емблем, прапорів та штандартів були схвалені і набули правового статусу.

У підрозділі 4.3. «Запровадження символіки українських одностроїв» розглянуто процес опрацювання та практичного використання символіки, що розміщується на військовій формі одягу. На основі аналізу діяльності Міністерства оборони України дисертант доводить, що цей орган військового управління провів значну роботу в галузі уніформістики та емблематики.

Досліджуючи умови, у яких відбувався розвиток військової символіки, дисертант констатує, що з початком формування підрозділів Збройних Сил України з частин колишньої Радянської армії процес заміни її уніформи на українську не міг

відбутися одразу з ухваленням рішення про розбудову військової організації Української держави.

Наголошено, що ключовою подією у процесі опрацювання емблем для військовослужбовців Збройних Сил України стало прийняття рішення про їх уніфікацію. Застосування принципу уніфікації емблем та залучення до процесу їх опрацювання відповідних служб дало змогу перейти до практичної реалізації розробок і впровадження нової військової символіки у вигляді емблем родів військ і служб.

На основі аналізу стану розроблення символіки до військової форми одягу на початковому етапі, зроблено висновок про відсутність в Україні, із самоочевидних причин, серйозного доробку в цій галузі, брак власної школи символіки. Разом з тим, дисертант відзначає, що головним чинником, який впливав на тематику розробки емблем і кокард та іншої символіки до військової форми одягу було ототожнення давнього історичного минулого із контекстом становлення сучасної Української держави.

Дисертант підсумовує, що було проведено значну організаційну роботу щодо розроблення і впровадження нової символіки одностроїв військовиків української армії. У цій роботі брали участь як відповідні управління й служби Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, так і організації, що займалися їх виготовленням. До справи залучали також громадський актив та досвідчених, ініціативних військовиків. Це мало практичний результат і закріплено наказом міністра оборони України від 12 червня 1995 р. № 150 «Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України».

У підрозділі 4.4. «Розробка та впровадження відомчих відзнак Збройних Сил України, знаків військової майстерності» досліджено процес формування та розвитку фалеристики в українському війську та зауважено, що невід'ємним атрибутом військових формувань України, поряд з емблемою і прапором, є власні нагороди, що офіційно називаються відомчими заохочувальними відзнаками та знаки військової майстерності.

Право заснування відомчих заохочувальних відзнак встановлено Указом Президента України від 18 листопада 1996 р. № 1094. Встановлення сучасних заохочувальних відзнак Міністерства оборони та знаків військової майстерності Збройних Сил України було у полі зору науковців. Дисертант, проаналізувавши сукупність цих матеріалів, робить висновок, що з метою вшанування військової служби, професіоналізму, доблесті, відданості оборонців Батьківщини, вірності присязі, честі й задля надання соціального престижу багаторічній військовій службі у Міністерстві оборони України було проведено значну роботу з розробки символіки нагород та правового їх утвердження.

Підкреслена особливість нагородної системи Збройних Сил України, а саме: впровадженням нового виду заохочень – Почесних нагрудних знаків начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України. На появу цих знаків вплинули об'єктивні обставини – розмежування функцій між Міністерством оборони та Генеральним штабом, введенням посади Головнокомандувача ЗС України, функції якого покладено на начальника Генерального штабу ЗС України.

Дисертант відзначає, що система почесних нагрудних знаків начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗС України до певної міри дублює систему заохочувальних відзнак Міністерства оборони.

Указ Президента України від 30 травня 2012 року № 365 «Про відомчі заохочувальні відзнаки» відкрив новий етап розвитку військової символіки. Центральним органам виконавчої влади було рекомендовано переглянути нормативні акти про встановлення відомчих заохочувальних відзнак та привести їх у відповідність з вимогами нового Положення про відомчі заохочувальні відзнаки.

Цим указом встановлено, що для Міністерства оборони України та інших військових формувань дозволяється мати: – 4 медалі, а саме – «10 років сумлінної служби», «15 років сумлінної служби», «20 років сумлінної служби», «Ветеран служби», не більше 3 нагрудних знаків та відомчі заохочувальні відзнаки у вигляді подяки, грамоти, почесної грамоти. Керівникові надано право нагороджувати виключно підлеглий особовий склад – нагородження інших осіб не передбачено.

Міністерством оборони України було скасовано відомчі заохочувальні відзнаки й залишено у нагородній системі Міністерства оборони України як нагрудні знаки для нагородження військовослужбовців – відзнаку «Доблесть і честь» та відзнаку «За зразкову службу у Збройних Силах України» (без ступенів, залишивши для нагородження відзнаку, яка мала I ступінь), для нагородження військовослужбовців та працівників – відзнаку «Знак пошани».

Доведено, що створення системи заохочувальних відзнак Міністерства оборони України проходило в умовах формування державної нагородної системи та прямо залежало від стану справ у нагородній справі України в цілому. Нагородна система військового відомства має функціональну спрямованість та прикладний характер. В основу символіки відзнак покладено принцип історичної спадковості кращих традицій українських військових формувань періоду Запорозького козацтва та Визвольних змагань початку ХХ ст.

Збройні Сили України у процесі свого становлення опрацювали цілісну систему символіки, яка складається з емблем і прапорів Збройних Сил України, та їх видів, Міністерства оборони, Генерального штабу, особистих штандартів вищих посадових осіб, а також Бойового прапора військової частини, заохочувальних відзнак Міністерства оборони України та почесних відзнак Головнокомандувача Збройних Сил України – начальника Генерального штабу Збройних Сил України, знаків військової доблесті та майстерності, військової символіки до уніформи.

Символіка Збройних Сил України у своїй основі має глибокі культурологічні корені українського народу і відбиває історичні здобутки його війська. Система військових символів відповідає державній символіці України. Водночас, у відзначенні професійності військовослужбовців, знаки військової майстерності продовжують традиції Радянської армії. Нововведенням у військовій символіці є такий елемент, як герб. Хоча застосування герба не набуло значного поширення, однак це символізує новий напрямок розвитку військової символіки.

У п'ятому розділі «Особливості утвердження символіки інших військових формувань України» висвітлено процес утвердження та розвитку символіки інших військових формувань України, зокрема, Національної гвардії України, що була первістком української армії, Державної прикордонної служби України, Служби

безпеки України, Міністерства надзвичайних ситуацій України. Звертається увага на відповідність символіки Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України їх функціональному призначенню. Аналізується стан розвитку фалеристики через систему відомчих заохочувальних відзнак та кваліфікаційних знаків кожної структури. Звертається увага на цілісність та системність розробки символіки військових формувань України.

У підрозділі 5.1. «Створення Національної гвардії України та розробка її символіки» досліджено процес опрацювання символіки новоутвореного військового формування України, яким постала Національна гвардія України.

Шляхом аналізу символіки військових частин Національної гвардії України дисертантом встановлено, що характерною особливістю її є відсутність системності та взаємодії символів. Символ дивізії, за деяким винятком, не використовувався її структурними підрозділами і важко визначити за їхньою символікою, до якого з'єднання вони належать. Символи окремих підрозділів не були об'єднані у єдину систему і залежали від уподобань та смаків командування цих підрозділів. Очевидно, що процес запровадження символіки НГУ не набув системного характеру.

Національна гвардія України розробила та запровадила свій офіційний символ. Цей символ за формою подібний до герба. Він був уведений в дію наказом командувача гвардії за № 214 від 11 червня 1999 р. – за півроку до розформування Національної гвардії України.

Проаналізувавши матеріали стосовно запровадження символіки Національної гвардії України, дисертант доходить висновку, що робота з опрацювання прапора гвардії не була проведена. Дослідженням встановлено, що у військових частинах під час урочистих заходів та військових ритуалів використовувався Державний прапор України. Із запровадженням офіційного символу восени 1999 р. було виготовлено штандарт командувача Національної гвардії України – квадратне полотнище синього кольору із зображенням на ньому символу гвардії. До комплексу символіки Національної гвардії також належать нагрудний знак «Гвардія» та нагрудні знаки класної кваліфікації.

11 січня 2000 р. Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України ухвалила рішення про розформування Національної гвардії як військового формування, яке виконало поставлені завдання. Новоутворена у 2014 р. Національна гвардія України не взяла до уваги напрацьований досвід.

У підрозділі 5.2. «Відповідність символіки Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України їх функціональному призначенню» показано характерні риси символіки внутрішніх військ до періоду їх трансформації у Національну гвардію України.

Доведено, що Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України мали свою власну систему символіки, до якої належать емблема внутрішніх військ, прапор внутрішніх військ, герб внутрішніх військ, Бойовий прапор внутрішніх військ та комплекс відомчих заохочувальних відзнак та нагрудних знаків. Символіка внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України має нормативно-правове забезпечення та встановлена відповідними наказами міністра внутрішніх справ України та командувача внутрішніх військ МВС України. Аналіз змісту символіки

доводить, що вона є важливим елементом військової служби, має ужитковий характер та відповідає функціональним завданням внутрішніх військ, утверджує їх приналежність до військової організації держави.

У підрозділі 5.3. «Утвердження символіки Державної прикордонної служби України» відтворено особливості запровадження символіки прикордонних військ України.

Ґрунтовний аналіз джерельної бази засвідчив, що на етапі викінчення та затвердження новочасної української військової символіки вирішення питання запровадження символіки прикордонників набуває законодавчого рівня. Відповідно до рішення Президента України 7 серпня 2001 р. було засновано емблему, прапор Прикордонних військ України, герб Державного комітету у справах охорони державного кордону України, прапор Морської охорони Прикордонних військ України, Бойовий прапор Державного комітету у справах охорони державного кордону України, штандарт Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України

Визначено, що Державна прикордонна служба України має власну систему символіки, яка сучасними методами відтворює історичні традиції прикордонників. Вона є складовою загальної системи символіки військових формувань держави. В її основу покладено державні символи України та ужито для означення служби традиційний для прикордонників зелений колір. Цей колір також повною мірою використано для символіки прапорів морської охорони, що відбиває характер дій прикордонників на морі. Система відомчих заохочувальних відзнак відображає характер прикордонної служби. Загалом, символіка Державної прикордонної служби України опрацьована відповідно до вимог геральдики, фалеристики, вексилології та уніформістики.

У підрозділі 5.4. «Символіка Служби безпеки України та її підрозділів» досліджено становлення символіки національної спецслужби, яка тісно пов'язана з процесом утвердження державного суверенітету України.

Служба безпеки України отримала власну емблему у 1993 році. Особливістю символіки цієї служби є те, що її керівництво вважало недоречним використання символів колишніх радянських органів ВЧК-КДБ у незалежній державі, як з політичних причин, так і з погляду неоднозначної, почасти вкрай негативної ролі цих структур в історії України.

На початку емблема Служби безпеки України відповідала вимогам радянської школи емблематики з доповненнями українського національного звучання. Надалі, у процесі розвитку Служби безпеки України до комплексу її символіки увійшли: емблема, герб та прапор, бойовий прапор військової частини, штандарт Голови служби та прапор органу, підрозділу, навчального закладу. Комплекс створено з урахуванням історичних, державних і національних традицій військової символіки України, загальноновизнаних законів і правил геральдики, фалеристики, вексилології, емблематики і уніформістики й затверджено 14 лютого 2002 р. Указом Президента України.

Аналіз символіки Служби безпеки України засвідчив наявність цілісного комплексу, створеного з урахуванням національних традицій та призначення служби. Поряд із державними символами у символіці СБУ використовуються

зображення святого Георгія Переможця та св. архистратига Михаїла, символи хреста, меча, щита, лаврової гілки. Наявність такого комплексу, відбиваючи у виразній художній формі призначення Служби безпеки України, говорить про високий престиж цього важливого інституту української державності

У підрозділі 5.5. «Запровадження символіки Державної служби з надзвичайних ситуацій» показано символіку цієї служби. Державна служба з надзвичайних ситуацій утворена шляхом реформування Міністерства з питань надзвичайних ситуацій України.

До символіки Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, яку було засновано Указом Президента України, увійшли: емблема і прапор, штандарт Міністра, герб центрального апарату міністерства, Бойовий прапор частин МНС та службовий прапор територіального структурного підрозділу.

Комплекс символіки МНС України входить до системи військової символіки держави й відображає головну функціональну сутність – забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій технічного, природного, екологічного чи воєнного характеру, а загалом – забезпечення прав людей на захист їхнього життя й здоров'я та безпечну діяльність. Державна служба України з надзвичайних ситуацій стала правонаступником МНС України й успадкувала його символіку.

У підрозділі 5.6. «Символіка Державної спеціальної служби транспорту» досліджено символіку Залізничних військ України. У січні 2003 року Залізничні війська було реформовано у Державну спеціальну службу транспорту.

Встановлено, що із виведенням залізничних військ зі складу Збройних Сил України та реформуванням їх у Державну спеціальну службу транспорту розпочався процес створення власного комплексу символіки. У процесі створення символіки розпорядчі документи із впровадження символіки не опрацьовувалися.

Визначено, що у військових формуваннях Державної спеціальної служби транспорту використовується комплекс символіки, до якого входять емблема служби, посадовий прапор Голови служби, відомчі заохочувальні відзнаки та знаки. Символіка служби свідчить про спадкоємність традицій військових залізничників та їх відданість українській державі.

У підрозділі 5.7. «Символіка Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації» проаналізовано процес створення символіки Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, яка утворена на базі Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України 23 лютого 2006 року.

Зазначається, що процес творення символіки полегшувався напрацьованими новітніми традиціями та існуванням символіки попередньої служби. Розроблений фахівцями цілісний комплекс символіки затверджено Указом Президента України від 11 січня 2008 року. Окрім емблеми, до нього належать прапор та службовий прапор підрозділу. Емблема і прапор Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є офіційними символами, що вказують на належність до служби.

У «Висновках» підбито основні підсумки дослідження та пропонуються основні рекомендації щодо подальшого вивчення історії розвитку української військової символіки.

Розробка окресленої проблеми дозволила сформулювати ряд ґрунтовних положень:

- Аналіз історіографії доводить, що історія символічного означення війська привертає увагу істориків, військових фахівців, культурологів тощо. У дисертації доводиться, що історіографія питання має часткове висвітлення у наукових виданнях та окремих публікаціях. Відображенню процесу становлення та розвитку української військової символіки також сприяло проведення геральдичних конференцій Українським геральдичним товариством та наукових семінарів у Національному військово-історичному музеї України, інших наукових установах. Проте історіографія окресленої проблеми представлена переважно фрагментарними дослідженнями. Поодинокі узагальнюючі роботи, головним чином містять фіксацію символіки у конкретно-історичному контексті. Фактично не вивченою з точки зору символіки залишається доба Великого князівства Литовського та Козаччини. Так само не висвітлена історія символіки військових частин.

Результати дослідження джерельної бази засвідчили її репрезентативність для реалізації поставлених завдань. Джерельна база утворювалась у період незалежності України та формування державних військових інституцій. Її сформували різнопланові матеріали різного типу походження, як опубліковані, так і неопубліковані. Значну частину неопублікованих джерел склали архівні документи новітнього періоду.

Відтворення означеного масиву джерел з історії військової символіки є одним з основних методів наукового дослідження теми, що дозволив синтетично поєднати різні архівні та музейні фонди, класифікувати та здійснити видовий джерелознавчий аналіз. Важливість застосованого підходу полягає також у тому, що він допоміг заповнити наявні лакуни в архівних фондах та з'ясувати реальні масштаби втрат історичних документів із символіки України. Значну кількість джерел вперше введено у науковий обіг.

Становлення української військової символіки відбувалося у контексті опрацювання загальних підходів до вироблення і впорядкування власне української наукової термінології і понятійного апарату спеціальних історичних дисциплін, підготовки наукових кадрів, опрацюванні теоретичних понять геральдики, вексилології, фалеристики, уніформології, військової символіки. Принагідно тут слід відзначити важливість виходу у світ довідника, навчального посібника для студентів вищих навчальних закладів із спеціальних історичних дисциплін, підготовленого вченими Інституту історії Національної академії наук України І.Н. Войцехівською (керівник авторського колективу), В.В. Томазовим, М.Ф. Дмитрієнко та ін.

- Результати системного аналізу історичного досвіду творення військової символіки та її застосування у практиці війська доводять, що символіка України має глибинне коріння та бере свої витoki з української культури та світосприйняття. Сучасна символіка має основою здобутки різних історичних періодів української державності, відображені у геральдиці, фалеристиці, вексилології, уніформістиці.

У процесі опрацювання підходів до створення системи військової символіки бралися до уваги традиції Російської, Австрійської імперій та Радянського Союзу у цій царині. Однак науковцям, спеціалістам вдалося уникнути запозичень з цих систем та створити власну українську школу військової символіки. Спроби деяких авторів показати єдність сучасної української символіки із символікою Російської імперії, СРСР та нагородами Російської Федерації не є переконливими. З іншого боку такі публікації слід розглядати як визнання сучасної символіки України самодостатнім об'єктом.

- Аналіз процесу утвердження символіки доводить фундаментальне значення державних символів у становленні військової символіки України та інших підсистем державної символіки. Проведена робота сприяла відтворенню об'єктивної картини процесу розробки та впровадження військової символіки.

У 1997 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з яким затвердження місцевих символів за історичною традицією має здійснюватися рішеннями органів місцевого самоврядування. Цей законодавчий акт та ряд інших і передусім Конституція України, Закон України «Про державні нагороди України» сприяли формуванню основ та подальшому розвитку української школи символіки, зокрема, вексилології, фалеристики та геральдики, утворенню цілісної системи символіки держави.

Об'єктивна вимога до військових формувань щодо встановлення їх символіки відповідно до державної у подальшому, призвела до ототожнення давнього історичного минулого із контекстом становлення сучасної Української держави.

- Аналіз діяльності органів державного і військового управління України щодо правового забезпечення процесу становлення військової символіки доводить, що Збройні Сили України, інші військові формування створили й розвинули правову основу символіки, що базується на законодавчих актах про державну символіку, рішеннях Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Правовою основою державної символіки є Конституція України, Закони України та Укази Президента України, правовою основою символіки військових формувань України, окрім названих джерел, є накази керівників відповідних формувань. Здійснено аналіз правової бази державної та військової символіки. Комплекс законодавчих актів та рішень керівників військових формувань сприяли формуванню основ та подальшому розвитку української школи символіки, зокрема, вексилології, фалеристики та геральдики, утворенню цілісної системи символіки держави.

Підписання Президентом України указу від 30 травня 2012 року символізує завершення великого періоду роботи, пов'язаного із проведенням наукових досліджень історичних джерел української військової символіки, розробки елементів символіки, утворення її підсистем та переходу до цілісної системи, законодавчого її закріплення і функціонування. Цей указ підтверджує актуальність процесу подальшого опрацювання та розвитку цілісної системи державної та військової символіки України.

- Аналіз процесу створення державних відзнак для військовиків, відомчих заохочувальних відзнак України доводить, що в Україні створено систему

державних та відомчих нагород, яка базується на досягненнях української школи фалеристики. Українська фалеристична традиція була закладена у часи Визвольних змагань 1917 – 1921 рр., а отримала розвиток в еміграції. На розвиток системи українських військових відзнак впливали тогочасні військово-політичні події й обставини – революції в Російській і Австро-Угорській імперіях, зміни влади на території України (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія), існування Західноукраїнської Народної Республіки з власними збройними силами, а надто військове протистояння. Слід наголосити, що ці традиції мали значний вплив на становлення системи державних нагород, однак на становлення систем відомчих заохочувальних відзнак військових формувань України визначальний вплив мали традиції радянської школи фалеристики. У процесі дослідження виявлено протиріччя у нагородній системі Збройних Сил та інших військових формувань України, яке може свідчити про стереотипність поглядів на її створення та пряме запозичення досвіду радянського періоду без урахування законодавчих вимог незалежної України. Створення власної системи державних нагород та відомчих відзнак України можна оцінити як вагомий крок у розвитку української державності.

- Результати дослідження процесу становлення та розвитку напрямів символіки Збройних Сил України засвідчили активну позицію керівництва військового відомства з самого початку зародження Збройних Сил України.

Вивчення досвіду вітчизняної історіографії дозволило виявити закономірності та встановити науково обґрунтовану періодизацію процесу становлення символіки Збройних Сил України. Аналіз стану розробки символіки показав відсутність в Україні у початковий період серйозних напрацювань, які можна було назвати науковою школою. У цей період відзначається боротьба двох тенденцій у розробці символіки Збройних Сил України: звернення до історичних витоків та запозичення досягнень радянської школи з деякою їх видозміною та заміною суто радянської атрибутики на українську. Однак, у подальшому об'єктивна вимога щодо встановлення символіки призвела до синтезу зусиль військовиків та художників і підприємців у розробці й запровадженні військової символіки, що дало позитивний результат. Разом з тим, слід відзначити, що головним чинником, який впливав на розвиток символіки було ототожнення давнього історичного минулого із контекстом становлення сучасної Української держави.

Вивчення процесу еволюції розробки та впровадження військових прапорів Збройних Сил України, як і інших військових формувань показало, що на час створення сучасних Збройних Сил України і пов'язаних з цим робіт щодо розроблення Бойового прапора для військових частин історія національного військового прапорництва мало була досліджена. Над вексилологією ще тяжіла радянська спадщина. Та все ж таки за основу було взято доцільний принцип поєднання історичної традиції та новітніх вимог.

Історичний досвід доводить, що прапори є необхідним елементом символіки як держави так і його війська. Вексилологічні традиції Війська Запорізького і Запорізької Січі, що мали і мають значний вплив на становлення сучасної школи прапорництва, закладалися у непростий час і пройшли складний шлях. Спочатку символіка прапорів мала за основу геральдичні знаки польсько-литовської держави. Пізніше на козацьких прапорах з'являються російські, австрійські, турецькі

державні символи. Лише після остаточного переходу українського козацтва під владу Росії у XVIII ст. виробилась в основному усталена символіка прапорів.

На підставі вивчення означених тенденцій розвитку прапорництва дисертантом обґрунтовано висновок, що символіка українського війська об'єктивно залежить від суспільно-політичних процесів, які відбуваються в Україні.

Результати дослідження процесу опрацювання емблем до одностроїв українського війська доводять, що відбувався пошук української ідентичності при виробленні емблем. Цей процес став основою формування української школи уніформістики. Українська уніформістика формувалась в умовах Визвольних змагань та опиралась на загальні традиції українського костюма. Загалом у період боротьби за державність України на початку XX ст. протягом трьох недовгих, але насичених подіями років символіка Української армії розвинулася від жовто-блакитних пов'язок на рукаві до цілком завершеної і перевіреної під час бойових дій уніформи з усіма знаками розрізнення. При розробленні її враховано давні традиції українського військового костюма, зокрема козацького, використано також зразки російської, австрійської, німецької, польської та інших армій. Цей період є визначальним і для утворення нагородної системи України та становлення військового прапорництва. Традиції, закладені у цей час, мали свій розвиток у подальшому, що позначилося на формуванні символіки Карпатської Січі, Української повстанської армії часів Другої світової війни та розробки сучасної символіки Збройних Сил України й інших військових формувань.

- Міждисциплінарний підхід дав можливість виявити основні закономірності опрацювання та становлення символіки військових формувань України. Загалом, дослідження показало, що характер символіки, військових формувань України відповідає їх функціональному призначенню. Особливістю становлення символіки, цих військових формувань є те, що на початковому етапі, розробка та впровадження їх символіки відбувалися розрізнено, кожне військове формування діяло самостійно. Згодом цей процес отримав законодавче забезпечення та єдине концептуальне бачення на побудову символіки, що, в кінцевому підсумку склало систему символіки військових, формувань.

Символіка Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби надзвичайних ситуацій України складає єдиний за формою та різний за символічним змістом комплекс, опрацьований відповідно до вимог геральдики, фалеристики, вексилології і є складовою загальної системи символіки військових формувань держави. В основу комплексу покладено державні символи України та особливості функціонального призначення і традиції відповідних служб.

Символіка Національної гвардії України та Державної спеціальної служби транспорту є окремішньою та відрізняється за формою від комплексу символіки інших військових формувань. У військових формуваннях Державної спеціальної служби транспорту використовується комплекс символіки, що свідчить про спадкоємність традицій військових залізничників та їх відданість українській державі. Символіка Національної гвардії України ґрунтувалася на принципі поєднання територіальної символіки за місцем розташування окремих підрозділів із

загальним символом Гвардії. Вона має характерну ознаку відповідності традиціям української символічної культури. У практику діяльності формувань Національної гвардії було введено використання нарукавних знаків, які й склали основу символіки гвардії і є первістками військової символіки України. Після розформування Національної гвардії України її символіку перестали використовувати, а при її відновленні не взяли до уваги.

- Проведена робота сприяла з'ясуванню місця символіки у системі воєнної організації держави та у структурі військово-історичної науки. Науково-теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що введений у ній до наукового обігу конкретний історичний матеріал, викладений у логічній послідовності, зміст, теоретичні положення та висновки можуть бути використані науковцями та спеціалістами, військовими та державними діячами при підготовці законодавчих документів з питань подальшого розвитку військової символіки держави, у фундаментальних воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з питань будівництва воєнної організації держави та її складової – Збройних Сил України та інших військових формувань України.

У цілому за результатами дослідження зроблено узагальнюючий висновок, що без систематизованих знань про становлення військової символіки не можна здійснити повноцінне висвітлення закономірностей та особливостей розвитку духовної сфери українського суспільства як знакової системи. Саме в цьому полягає важливість результатів дослідження, що дозволяють відтворити історичний процес формування військової символіки України, надати всебічне уявлення про символіку, уточнити ряд усталених понять та опрацювати сучасну наукову термінологію.

Наукове осмислення процесу становлення та розвитку військової символіки України дозволило висловити низку пропозицій, які спрямовані на вдосконалення державної політики у сфері символічного означення діяльності війська. Подальші перспективи вивчення проблеми базуються на більш широкому використанні матеріалу, введенні до наукового обігу нових видів джерел, збільшенні предметів та об'єктів дослідження, проведенні як локальних так і комплексних досліджень. Завданням подальшої діяльності повинно стати нарощування фактичного матеріалу, створення не тільки реконструктивної картини історії, а й теоретичного дослідження, в якому необхідно вказати на типи, етапи та форми різноманітних проявів символіки, її зв'язку із суспільно-політичними процесами та впливу на духовну сферу суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Індивідуальна монографія

1. Карпов В.В. Становлення та розвиток військової символіки України. 1991 – 2012 рр.: монографія / В.В.Карпов. – К.: НАКККІМ, 2014. – 232 с.

Рецензія:

Дмитрієнко М., Іщенко Я. Карпов В.В. Становлення та розвиток військової символіки України. 1991 – 2012 рр. – К.: НАКККІМ, 2014. – 232 с. / М.Дмитрієнко // Український історичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 245 – 248.

Науково-популярні видання

2. Карпов В. Військова символіка України. Науковні знаки (1992 – 1999 рр.). / Каталог науковних знаків з фондів Центрального музею Збройних сил України. / В.В.Карпов. – К.: ЦМЗСУ. – 1999. – 86 с.; іл.
3. Карпов В., Табачник Д. Українська військова символіка. / В.В.Карпов. – К.: Либідь, 2004. – 272 с.; іл.
4. Карпов В., Табачник Д. Українська військова символіка. – 2-ге вид., доп. й перероб. / В.В.Карпов. – К.: Либідь, 2006, – 264 с.; іл.
5. Карпов В., Табачник Д. Військова символіка держави. / В.В.Карпов. – К.: Либідь, 2007. – 296 с.; іл.
6. Карпов В. Військові прапори України. / В.В.Карпов. – К.: Українська хата, 2007. – 56 с.; іл.

Статті у наукових фахових виданнях:

7. Карпов В. Становлення символіки Збройних Сил України / В. В. Карпов // Воєнна історія – 2008 – № 2 (38) – С. 94 – 106.
8. Карпов В. Військові нагороди доби Директорії УНР / В. В. Карпов // Воєнна історія – 2009 – № 1 (43) – С. 121 – 130.
9. Карпов В. Історичні передумови формування військової символіки України: від Стародавньої доби до Середньовіччя. / В. В.Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2013. – № 4. – С. 247 – 253.
10. Карпов В. Боротьба військового формування Карпатська Січ за державність Карпатської України та її символіка / В. В. Карпов // Всеукраїнський науковий часопис «Літопис Волині» – Луцьк, 2013. – ч. 13. – С. 61 – 64.
11. Карпов В. Історіографія проблеми української військової символіки. / В. В. Карпов // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва – 2014. – № 1. – С. 22 – 33.
12. Карпов В. Історичні передумови формування військової символіки України: ХХ століття. / В. В. Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2014. – № 1. – С.205 – 210.
13. Карпов В. Становлення Національної гвардії України та опрацювання її символіки / В. В. Карпов // Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України – К.: ЦП «Компринт», 2014. – Вип. 1 (11). – С.126 – 131.
14. Карпов В. Українські комбатанські видання у дослідженні проблем військової символіки України / В. В. Карпов // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2014.– № 2. – С.4 – 10.
15. Карпов В. Проблеми розвитку української військової символіки у редакційній політиці Військово-історичного альманаху / В. В. Карпов // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2014. – № 3. – С.6 – 11.

16. Карпов В. Методологічні засади дослідження проблеми військової символіки України / В. В. Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2014. – № 4. – С.169 – 174.
17. Карпов В. Бойове значення військової символіки у війську Київської Русі та Великого князівства Литовського / В. В. Карпов // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ: наук. журнал. – Львів: АСВ, 2014. – № 22. – С.269 – 280.
18. Карпов В. Символіка Української Повстанської армії як ознака національної ідентичності / В. В. Карпов // Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України – К.: ЦП «Компринт», 2014. – Вип. 3 (13). – С.139 – 144.
19. Карпов В. Становлення української уніформістики у новітній період / В. В. Карпов // Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України – К.: НУОУ, 2015. – № 1(15). – С.125 -131.
20. Карпов В. Система символів як основа військової культури Давньої доби / В. В. Карпов // Луцьк, Всеукраїнський науковий часопис «Літопис Волині», 2015. – № 14. – С.46 – 49.
21. Карпов В. Проблемы становления военной символики Украины / В. В. Карпов // Військово-історичний меридіан. – К., 2015. – №1(7). – С.82 – 93. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://vim.gov.ua/images/sbor/VIM_7_2015_82-93.pdf
22. Карпов В. Фалеристичні традиції Української Народної Республіки / В. В. Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2015. – № 1. – С.178 – 182.
23. Карпов В. Генеза загальновійськового наруканного знаку Збройних Сил України та вимоги часу / В. В. Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2015. – № 2. – С.171 – 174.
24. Карпов В. Особливості становлення символіки військових формувань України / В. В. Карпов // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ: наук. журнал. – Львів: АСВ, 2015. – № 23. – С.168 – 183.
25. Карпов В. Українська радянська військова символіка / В. В. Карпов // Військово-історичний меридіан. – К., 2015. – №2(8). – С.116 – 123. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://vim.gov.ua/images/sbor/VIM_8_2015_116-123.pdf
26. Карпов В. Вексилологічні традиції у символіці війська Козацької держави (XVI – XVIII ст.) / В. В. Карпов // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2015. – № 3. – С.39 – 48.

**Тези та матеріали виступів на міжнародних, національних та
регіональних конференціях:**

27. Карпов В. Становлення символіки Збройних Сил України / В. В. Карпов // Актуальні проблеми розвитку символіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України: Матеріали науково-практичного семінару. – К., ЦМЗСУ. – 2008. – Вип. 1. – С.7.

28. Карпов В. «Знак» (вісник Українського геральдичного товариства) – джерело з вивчення історії військової символіки України / В. В. Карпов // Військова символіка держави: основні проблеми розвитку на сучасному етапі. Науково-практична конференція 27 травня 2009 р. (м. Київ). – К., ДП «Укроборонсервіс», ЦМЗСУ. – 2009. – С. 134.

29. Карпов В. Український військовий журнал «Вісті» – джерело з вивчення закордонної школи символіки національної армії / В. В. Карпов // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Зб. матеріалів Всеукраїнської військово-історичної конференції. – К., ДП «Укроборонсервіс», Національний військово-історичний музей України. – 2010. – С. 751.

30. Карпов В. «Військово-історичний альманах» – цінне джерело у дослідженні військової символіки України / В. В. Карпов // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Зб. матеріалів Всеукраїнської військово-історичної конференції. – К., Національний військово-історичний музей України. – 2011. – с. 566

31. Карпов В. Утвердження державної символіки незалежної України / В. В. Карпов // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини. Зб. матеріалів Всеукраїнської військово-історичної конференції. – К., Національний військово-історичний музей України. – 2012. – С. 726.

32. Карпов В. Історичні передумови військової символіки України / В. В. Карпов // Воєнна історія України. Регіони Волинь та Полісся. Зб. матеріалів Всеукраїнської військово-історичної конференції. – К., Національний військово-історичний музей України. – 2013. – С. 948.

33. Карпов В. Система символів як основа військової культури / В. В. Карпов // Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції «Перші наукові читання присвячені пам'яті доктора історичних наук, професора О.І.Путра», Київ, 19-20 березня 2014 р. – К.: НАКККіМ, 2014. – С. 93.

Інші публікації:

Статті у науково-популярних виданнях:

34. Карпов В. Військові відзнаки УНР / В. В. Карпов // Військо України, № 7-8, 1996, с.36

35. Карпов В. Бойовий прапор сучасної Української армії / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2000. – ч.1(2). – с.110

36. Карпов В. Однострої Української армії (1917 – 1920) / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2001. – ч.1 – с.110

37. Карпов В. Військово-морська символіка України в нарукавних знаках / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2003. – ч.1(6). – с.120

38. Карпов В. Пропам'ятний нагрудний знак «10 років повітряній розвідці» / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2004. – ч.2(9). – с.138

39. Карпов В. Розроблення арматурі до одностроїв військовиків Збройних Сил України / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2005. – ч.1(10). – с.124

40. Карпов В. Заохочувальні відзнаки Головного управління розвідки Міністерства оборони України / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2007. – ч.2(15). – с.144

41. Карпов В. «Вісті комбатанта» – цінне джерело з дослідження історії розвитку української військової символіки / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2011. – ч.1 – с.153

42. Карпов В., Бузало В. Офіційні символи глави держави. До історії їх створення / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2011. – ч.2 – с.113

43. Карпов В. Історіографічний огляд проблеми становлення та розвитку військової символіки України / В. В. Карпов // Військово-історичний альманах. – 2013. – ч.1-2 – с.62

АНОТАЦІЯ

Карпов В.В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2015.

Дисертація присвячена історії української військової символіки та її розвитку в незалежній Україні. В роботі вперше розкрито питання формування символіки українського війська у цілісній та взаємопов'язаній системі у період здобуття незалежності України наприкінці ХХ століття.

Уперше досліджено історичні витоки та передумови виникнення військової символіки України, а також характерні ознаки національної ідентичності військової символіки.

Автором розглянуто основні напрями розвитку символіки у її державному та військовому значенні. Висвітлено правові основи запровадження державних символів, їх історичний генезис та зміст. Шляхом введення у науковий обіг значної частини документальних джерел з фондів державних архівних та музейних зібрань, використання широкого масиву опублікованих наукових праць та документів прослідковано особливості становлення та розвитку символіки Збройних сил України та інших військових формувань до яких належать Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України, підрозділи Міністерства надзвичайних ситуацій України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Запропоноване дослідження вбачається актуальним, оскільки ґрунтується на гострій потребі національної ідентичності символіки військових формувань України в сучасному глобальному світі.

Ключові слова: Україна, символіка, історичні витоки військової символіки, військові формування, Національна гвардія України, Збройні сили України, фалеристика, уніформістика, прапорництво, вексилологія, емблематика.

АННОТАЦІЯ

Карпов В. В. Исторические истоки украинской военной символики и ее развитие в независимой Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». – Переяслав-Хмельницкий, 2015.

Диссертация посвящена истории украинской военной символики и ее развития в независимой Украине. В работе впервые раскрыты вопросы формирования символики украинских вооруженных сил в целостной и взаимосвязанной системе в период обретения независимости Украины в конце XX – начале XXI века.

Впервые исследованы исторические истоки и предпосылки возникновения военной символики Украины, а также характерные признаки национальной идентичности военной символики. Обращение к периоду Трипольской культуры и Скифского царства, Киевской Руси и Запорожского казачества обусловлено существованием на территории Украины устойчивых социальных групп со своими традициями и символами, которые использовались в военном искусстве. Сама символика возникает при условии формирования таких групп. Собственно, исторические истоки служат доказательством существования глубинных основ формирования украинской военной символики.

Автором рассмотрены основные направления развития символики в ее государственном и военном отношении. Исследованы правовые основы функционирования государственных символов, их исторический генезис и содержание. Путем введения в научный оборот значительной части документальных источников из фондов государственных архивных и музейных собраний, использования широкого массива опубликованных научных трудов и документов прослежены особенности становления и развития символики Вооруженных сил Украины и других военных формирований к которым относятся Национальная гвардия Украины, Государственная пограничная служба Украины, Служба безопасности Украины, Внутренние войска Министерства внутренних дел Украины, подразделения Министерства чрезвычайных ситуаций Украины, Государственной специальной службы транспорта, Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины.

Предложенное исследование представляется актуальным, поскольку основывается на острой потребности национальной идентичности символики военных формирований Украины в современном глобальном мире. Практика показывает, что современные общественно-политические и военные вызовы только усилили роль и значение символов, акцентируя внимание на принципе обозначения государственности военного формирования, соответствия содержания его символов идеалам, которые отстаиваются в вооруженной борьбе.

Важность предложенной научной работы обуславливается и тем, что воссоздание основных процессов использования символики будет способствовать реконструкции истории становления и развития государственной и военной символики Украины, а также определению степени влияния символики на духовную сферу украинского народа.

Приняв во внимание специфику изучаемой проблемы, предпринято попытку на значительном историческом и фактическом материале на основе междисциплинарного подхода комплексно исследовать не только процесс разработки и использования символики украинских военных формирований, но и становления украинской школы фалеристики, вексилологии, эмблематики, геральдики и униформистики, выяснить место военной символики в структуре военно-исторической науки и культурном наследии украинского народа.

Виявлены закономірності, пропонується наукова періодизація процесу становлення символіки Збройних Сил України та інших воєнських формувань.

Автором проведено всебічне та об'єктивне дослідження діяльності державного та воєнного керівництва по впровадженню державної символіки в практику діяльності воєнських формувань України.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що висновки та тези, зроблені на основі відтворення історії воєнної символіки, зможуть використовуватися з метою здійснення фундаментальних досліджень в області історії, культурології, суміжних дисциплін.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати можливо використовувати при розробці нових образців та систем символіки, в навчальному процесі воєнних навчальних закладів, в практичній історикознавчій діяльності та музейній роботі.

Підсумовується, що дослідження становлення воєнної символіки України символізує собою завершення роботи, пов'язаної з проведенням наукових досліджень історичних істориків української воєнної символіки, практичної розробки її елементів в сучасний період, створення цілісної системи та законодавчого закріплення її функціонування.

Ключевые слова: Украина, символика, исторические истоки воєнної символіки, воєнні формування, Національна гвардія України, Збройні сили України, фалеристика, униформистика, вексилология, эмблематика.

SUMMARY

Karpov V. V. Historical origins of Ukrainian military symbols and its development in independent Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of historical sciences, specialty 07.00.01 - History of Ukraine. - State Higher Educational Institution "Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University." - Perejaslav-Khmelnytsky, 2015.

The thesis is devoted to the historical origins of Ukrainian military symbols and its development in independent Ukraine. For the first time disclosed the issue of forming symbols Ukrainian troops in an integrated and interconnected system during the independence of Ukraine in the late twentieth century.

The first time the historical origins and predictors of military symbols of Ukraine, as well as the characteristic features of national identity military symbols.

The author considers the main directions of symbolism in its state and military sense. Deals with the legal basis with state symbols, their historical genesis and meaning. Through scientific research of the substantial part documentary sources of funds of state

archives and museum collections, using a wide array of published scientific papers and documents followed peculiarities of formation and development of symbolism Armed Forces of Ukraine and other military formations to which the National Guard of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, Cluzhba security of Ukraine, Internal Troops of Ukraine, a division of the Ministry of Emergencies of Ukraine, State Special Transport Service, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine.

The proposed research is seen important, because based on the acute need for national identity symbols of military units Ukraine in today's global world.

The keywords: Ukraine, symbols, historical origins military symbols, military formations, Ukraine National Guard, the Armed Forces of Ukraine, faleristics, uniformistyka, prapornytstvo, veksylolohiya, emblems.